

ДО ПИТАННЯ ЗАГРОЗ ЕКОЛОГІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІTO THE QUESTION OF THREATS TO ENVIRONMENTAL SAFETY
IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY

Загурський О.Б., к.ю.н, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу та менеджменту
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

В статті розглядаються актуальні питання загроз екологічній безпеці в сфері господарської діяльності. Проаналізовано наукові підходи вітчизняних та зарубіжних вчених щодо правової природи основних загроз екологічній безпеці. Автором досліджується правова природа загроз в контексті забезпечення екологічної безпеки, а також формулюються авторські підходи щодо особливостей запровадження ефективних механізмів протидії сучасним викликам екологічній безпеці з метою належної реалізації національної екологічної політики України.

Обґрунтовано, що захист навколишнього середовища є важливим відображенням в Стратегії національної безпеки України, акті, який визначає коло питань для всіх зацікавлених сторін в країні з метою здійснення національної екологічної безпеки, зокрема, беручи запобігання порушення екологічної безпеки, забезпечення адекватного, безпечного функціонування індивідів в суспільстві і самої держави.

Конкретизовано, що забезпечення екологічної безпеки та право кожного на сприятливе для життя і здоров'я екологічне середовище це поняття і явища взаємопов'язані. Іншими словами, життєдіяльність людини в нашій країні напряму пов'язана з забезпеченням екологічної безпеки навколишнього середовища.

Встановлено, що погіршення стану екосистем, послаблення стійкості функціонування природного середовища та недосконала система моніторингу підвищує ризики виникнення та збільшення масштабів природно-техногенних катастроф, а також призводить до загострення серйозних соціально-економічних проблем в суспільстві.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що групова оцінка стану екологічної захищеності в аспекті державної захищеності країни в Україні не виконується. Між вагомими підстав покращення кризового екологічного стану в країні можливо відзначити недоступність науково обґрунтованих критеріїв оцінки екологічних небезпек державної захищеності, а ще відсутній ступінь важливості національної екологічної політики при недоступності чинного екологічного прогнозу.

Ключові слова: екологічна політика, екологічне законодавство, загрози, екологічна безпека, навколишнє природне середовище.

The article discusses topical issues of threats to environmental security in the field of economic activity. Scientific approaches of domestic and foreign scientists to the legal nature of the main threats to environmental security are analyzed. The author examines the legal nature of threats in the context of environmental security, as well as formulates the author's approaches to the peculiarities of the introduction of effective mechanisms to combat modern challenges to environmental security in order to properly implement Ukraine's national environmental policy.

It is argued that environmental protection is an important reflection in the National Security Strategy of Ukraine, an act that defines the range of issues for all stakeholders in the country to implement national environmental security, in particular, preventing violations of environmental security, ensuring adequate, safe functioning of individuals in society, and the state itself.

It is stated that the provision of environmental safety and the right of everyone to a favorable environment for life and health, these concepts and phenomena are interrelated. In other words, human life in our country is directly related to ensuring environmental safety.

It is established that the deterioration of ecosystems, weakening the resilience of the natural environment and imperfect monitoring system increases the risk of occurrence and increase in the scale of natural and man-made disasters, as well as exacerbates serious socio-economic problems in society.

On the basis of the conducted research it is concluded that the group assessment of the state of environmental protection in terms of state protection of the country in Ukraine is not performed. Among the good reasons for improving the environmental crisis in the country is the unavailability of scientifically sound criteria for assessing the environmental dangers of state protection, and there is no degree of importance of national environmental policy in the absence of the current environmental forecast.

Key words: environmental policy, environmental legislation, threat, environmental safety, the environment.

Основне завдання суспільства полягає в тому, щоб забезпечити кожному громадянину гідні умови. Звичайно, те ж саме відноситься і до навколишнього середовища, яке також потребує відповідних природних умов. Саме цей аспект екологічної безпеки, в результаті зростання населення, промислового розвитку і збільшення споживання природних ресурсів стає все більш важливим для людського існування і в той же час, тим самим, збільшує вплив на інституційні органи державного управління в сфері екологічної безпеки.

В науці екологічного права питання правової природи загроз екологічній безпеці у сфері господарської діяльності були предметом дослідження як вітчизняних вчених: В.І. Андрейцева, Г.І. Балок, А.Г. Бобкової, А.П. Гетьмана, В.В. Костицького, С.М. Кравченко, М.В. Краснової, Н.Р. Малишевої, В.Л. Мунтяна, В.К. Попова, Р.Г. Розовського, П.М. Рабіновича, Ю.М. Тодици, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульги та ін.

Метою статті є дослідження концептуальних підходів щодо правової природи загроз екологічній безпеці у сфері господарської діяльності, а також формулювання

авторських підходів щодо особливостей запровадження ефективних механізмів протидії сучасним викликам екологічній безпеці з метою належної реалізації національної екологічної політики України.

Захист навколишнього середовища є важливим відображенням в Стратегії національної безпеки України, акті, який визначає коло питань для всіх зацікавлених сторін в країні з метою здійснення національної екологічної безпеки, зокрема, беручи запобігання порушення екологічної безпеки, забезпечення адекватного, безпечного функціонування індивідів в суспільстві і самої держави.

Загрози екологічній безпеці з самого початку свого існування, разом з розвитком цивілізації зазнали цивілізаційних змін. На сьогоднішній день з'явилися нові, раніше невідомі загрози, в той час, як деякі тільки змінили форми свого впливу. Найвні загрози негативно впливають на навколишнє природне середовище, зокрема, в сфері забруднення природних ресурсів.

Україна належить до країн-користувачів з високим ступенем забруднення. Основними джерелами цієї деградації навколишнього середовища є:

- комунальні послуги;
- транспорт;
- промисловість;
- антропологічний вплив на навколишнє середовище

у вигляді обмеження використання особливо цінних природних територій.

Головною проблемою людства є проблема екологічної безпеки. Проблеми екології вже давно вийшли за національні межі і стали об'єктом не тільки внутрішньої, але й світової політики. Глобальна екологічна криза, яка стрімко розвивається, зачіпляє все людство, усі сторони життя людей, але по-різному проявляється в кожній країні в залежності від її природних умов, економічної та соціальної ситуації.

Суть екологічної кризи полягає в деградації і руйнації біотичних механізмів, що стабілізують стан навколишнього середовища. Для негативних змін характерні темпи, які багаторазово перевищують природні коливання, ці зміни позначаються на здоров'ї людей і так чи інакше впливають на благополуччя всіх країн, в тому числі і України.

Екологічну ситуацію на території України загалом варто оцінити як кризову. Рівень загального антропогенного навантаження на довкілля залишається незадовільним. Низьким є також рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій.

Забезпечення екологічної безпеки та право кожного на сприятливе для життя і здоров'я екологічне середовище це поняття і явища взаємопов'язані. Іншими словами, життєдіяльність людини в нашій країні напряму пов'язана з забезпеченням екологічної безпеки навколишнього середовища.

Незважаючи на значну кількість прийнятих законів та підзаконних актів в Україні не створено ефективної системи управління природоохоронною сферою. Також механізми контролю в даній сфері потребують удосконалення.

Погіршення стану екосистем, послаблення стійкості функціонування природного середовища та недосконала система моніторингу підвищує ризики виникнення та збільшення масштабів природно-техногенних катастроф, а також призводить до загострення серйозних соціально-економічних проблем в суспільстві.

Екологічна безпека виступає в якості здатності держави захищати інтереси громадян і суспільства від негативного впливу природних і техногенних процесів і їх наслідків. Важливо також зазначити, що екологічна безпека будь-якої країни є частиною глобальної, екологічної безпеки, оскільки, екологічні проблеми не мають кордонів, тому ця проблема стає глобальною.

Під загрозами екологічної безпеки доцільно розуміти ймовірність явищ і процесів, реалізація яких може призвести до негативного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людини.

Ці явища і процеси можуть бути виражені в умисному або необережному впливі на навколишнє середовище, діяльності фізичних та юридичних осіб або інших країн чи бути результатом виникнення стихійних лих і катастроф.

Щорічно витрачаються колосальні кошти на подолання наслідків надзвичайних ситуацій різного походження та компенсацію збитків заподіяних природі. Зважаючи на важливість економічної складової екологічної безпеки до системи показників оцінки стану екологічної безпеки доцільно включити наступні показники:

- а) державні витрати на охорону навколишнього середовища, у % до ВВП;
- б) ресурсоемність економіки (витрати природних ресурсів на одиницю валової доданої вартості);
- в) рівень енергоемності ВВП (кг умовного палива/грн);
- г) інвестиції в основний капітал, спрямовані на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, при-

дбання обладнання для реалізації заходів екологічного характеру, у % до ВВП;

д) рівень економічних збитків від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, у % до ВВП [1].

Як наслідок, запропонований перелік показників (індикаторів) може бути використаний для оцінки стану національної безпеки в екологічній сфері.

Гостра проблема дослідження загроз екологічній безпеці у господарській сфері історично була предметом Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань екології й розвитку, проведеної в Ріо-де-Жанейро, в Бразилії, в 1992 році, на якій були присутні представники 178 країн.

Результатом роботи конференції стала розробка Договору про глобальні кліматичні зміни, який задекларував між інших речей, що "відсутність наукової визначеності не може використовуватись як підстава для відстрочення рентабельних заходів, спрямованих на запобігання деградації довкілля".

На думку Т. Дая, це "твердження, звичайно, суперечливе: без наукової інформації неможливо визначити рентабельність. На зустрічі в Ріо було дуже мало науковців. Натомість, група з 250 провідних науковців, у тому числі 27 нобелівських лауреатів, випустила звернення до світових лідерів у відповідь на Договір у Ріо, де наголошало, що найбільшим нещастям, що розповсюджується на нашій Землі, є невігластво й тиранія, а не наука, технологія й індустрія [2, с. 309-310].

У рамках Конвенції ООН з питань глобальних кліматичних змін до Договору Ріо, у 1997 році була додана поправка, відома під назвою протоколу Кіото. У той час як Договір Ріо встановлював довільні національні пріоритети зменшення кількості газів, що викликають парниковий ефект, підписана в Кіото угода вимагає, щоб країни зменшили викиди забруднювачів до рівня 1990 р.

При цьому сприяння та протистояння інтересів і небезпеки постійно здійснюють суттєвий вплив на інші складові системи національної безпеки: чинники внутрішнього і зовнішнього оточуючого середовища і чинники управлінського середовища. Цільовою функцією даної системи вважається рівень захищеності екологічних інтересів від небезпек і загроз.

Загрози екологічній безпеці можуть бути класифіковані за різними критеріями. За способом виникнення по відношенню до окремої держави загрози можуть бути зовнішніми і внутрішніми.

Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. визначив, що "загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України" [3].

Загрози в екологічній сфері зображені на рис. 1.

Деякі автори вважають, що головна зовнішня загроза навколишньої природи війни, і особливо ядерної війни, яка могла б привести до планетарної екологічної катастрофи. Реальність цієї загрози переконливо продемонстровано теоретичних досліджень і експериментів, проведених в 80-х роках минулого століття вчені і називається "ядерна зима". Після розпаду біполярної моделі значно знижується можливість такого конфлікту, але загроза залишилася з великою кількістю боеприпасів, що містять радіоактивні речовини [4, с. 16].

Сьогодні ця загроза найчастіше асоціюється з ймовірністю ядерного тероризму. Ще однією зовнішньою загрозою є прикордонне забруднення, яке може бути результатом як надзвичайного і нетермінового впливу виробничих об'єктів.

В якості внутрішньої загрози може визначити кожен виробничий процес або господарську діяльність, які здійснюються різними підприємствами, організаціями та установами, без урахування можливого антропогенного або техногенного впливу забруднення навколишнього середовища і руйнування екосистем їх діяльності.

За правовою природою виникаючі екологічні загрози в сфері екологічної безпеки можуть бути природними і техногенними. До природних загроз ми можемо віднести космічні, які пов'язані з впливом на астероїди, землю, пов'язані зі зміною електромагнітного поля Землі або кліматичні виникнення яких пов'язане з впливом штормів, ураганів, повеней, посухи, заморозків і багато інших [5, с. 20].

Закон України “Про основи національної безпеки України” від 21 червня 2018 р. визначив, що “загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [6].

Вважаємо, що посилення екологічної безпеки – це тривалий і безперервний процес, що є важливою частиною життєдіяльності людей в кожній країні. Для поліпшення екологічної ситуації та управління екологічною безпекою потрібні як законодавчі, так і правові знання та дії, а також знання та дії щодо організації її управління на державному, регіональному та корпоративному рівнях.

Останнім часом, походження загроз безпеки і безпечного існування людини все частіше асоціюється з несприятливим станом навколишнього середовища. Перш за все, це ризик для здоров'я людей. Безсумнівно, що забруднення навколишнього середовища може викликати цілий ряд екологічно пов'язаних з ним розладів і зменшити тривалість життя людей, які зазнають впливу несприятливих факторів. У цьому сенсі очікувана тривалість життя стає важливим критерієм безпеки, і особливо для екологічної безпеки.

Загрози людству та планеті в цілому, є глобальними. Безсумнівно, найбільша загроза в даний час для екологічної безпеки є зміна клімату і її наслідки. Доповідь ПРООН про людський розвиток свідчить про те, що “світ рухається до кульмінації, в якій найбільш бідні країни і їх громадяни можуть бути залучені в перевернутій спіралі,

в результаті чого сотні мільйонів стикаються з недоїданням, нестачею води, екологічними загрозами і втратами людського життя” [7].

У доповіді міститься заклик до доведеного підходу, через які значно легше досягти пом'якшення наслідків потепління в двадцять першому столітті, обмежуючи його до 2 градусів за Цельсієм і розширення міжнародного співробітництва в області адаптації до зміни клімату.

Зміна клімату впливає на інші компоненти навколишнього середовища і призводить до багатьох інших небезпек, таких як:

- криза води через згасання запасів прісної води;
- знищення екосистем та зменшення біорізноманіття;
- зменшення обсягу та продуктивності рілля;
- знищення лісів через пожежі, посуху і високі температури;
- збільшення пустель;
- танення гірських льодовиків.

Ці основні зміни в навколишньому середовищі ведуть до серйозних економічних і соціальних наслідків – збільшення недоїдання, поглиблення економічної кризи в різних регіонах, соціальної напруженості і конфліктах. Глобальні зміни клімату також впливають на здоров'я людей.

Національні загрози відбуваються в різних країнах. Такими загрозами можуть бути:

- дефіцит і забруднення водних ресурсів;
- забруднення повітряного простору;
- зниження біорізноманіття;
- погіршення стану здоров'я населення;
- нераціональне використання природних ресурсів;
- проблема відходів, виникнення аварій та катастроф і інших.

Регіональні загрози можна класифікувати як специфічні для певної території або географічної зони:

- регіональні проблеми водних ресурсів;
- проблеми, що виникають в результаті транскордонного забруднення навколишнього середовища;

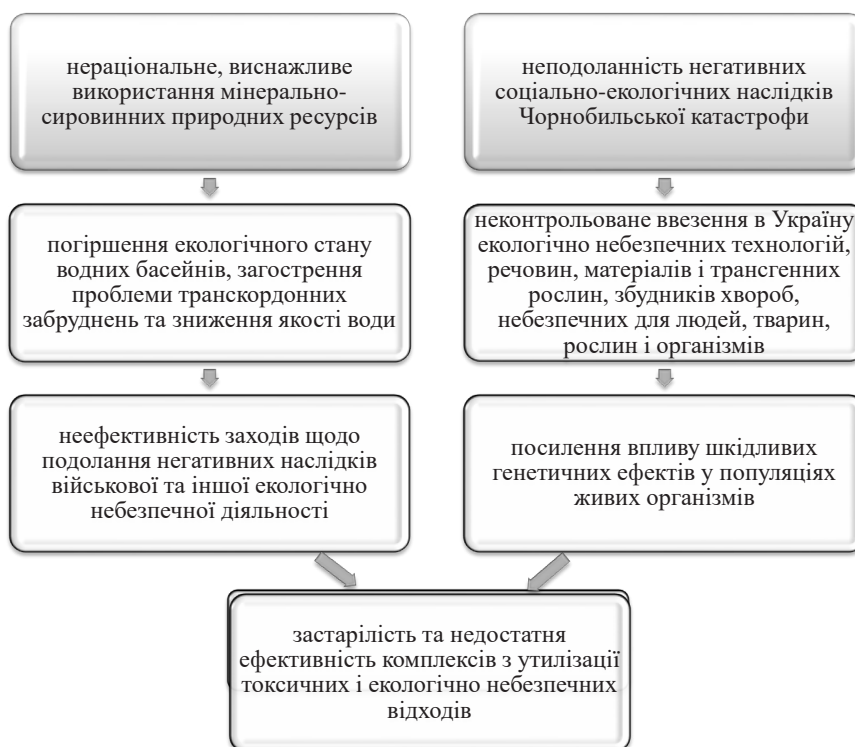

Рис. 1. Загрози в екологічній сфері

Примітка: складено автором за [3]

– поширення інфекційних та інших небезпечних захворювань;

– виникнення зон екологічного лиха, проблем, викликаних природних і техногенних катастроф та інших;

Місцеві загрози є локальними, що є відносно меншими за перераховані, але в ряді випадків вони можуть збігатися з ними:

- забруднення ґрунтових вод;
- бактеріологічне та хімічне забруднення;
- катаклізми природного або техногенного характеру тощо.

Види загроз екологічній безпеці зображені на табл. 1.

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. до загроз екологічній безпеці відносить:

- надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України;
- негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;

– значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації;

– незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля (рис. 2).

Надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження пов'язаний з наявністю сукупності гірничодобувних, хімічних, енергетичних об'єктів, великою чисельністю промислово-міських агломерацій і високою щільністю населення в промислово-розвинених регіонах держави. Довший час приблизно 60 % експортних надходжень країни забезпечувалося на базі видобутку та переробки мінерально-сировинних ресурсів. Як наслідок, це спричинило утворення величезного числа відходів, викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і скидів в поверхневі водні об'єкти.

Негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи проявляються в широкомасштабному радіоактив-

Таблиця 1

Види загроз екологічній безпеці

Глобальні	Національні	Регіональні	Місцеві
зміна клімату та його наслідки	дефіцит та забруднення водних ресурсів	регіональні проблеми використання водних ресурсів	радіаційне забруднення окремих територій
руйнування озонового шару	забруднення повітряний простір	трансдонне забруднення навколишнього середовища	забруднення підземних вод
	зниження біорізноманіття	опустелювання та деградація ґрунтів	бактеріологічне і хімічне забруднення
	погіршення стану здоров'я населення	поширення інфекційних та інших особливо небезпечних захворювань	промислове та побутове сміття
	аварії та нещасні випадки	катаклізми природного та техногенного характеру	катаклізми природного та техногенного характеру
	нераціональне використання природних ресурсів		
	промислове та побутове сміття		

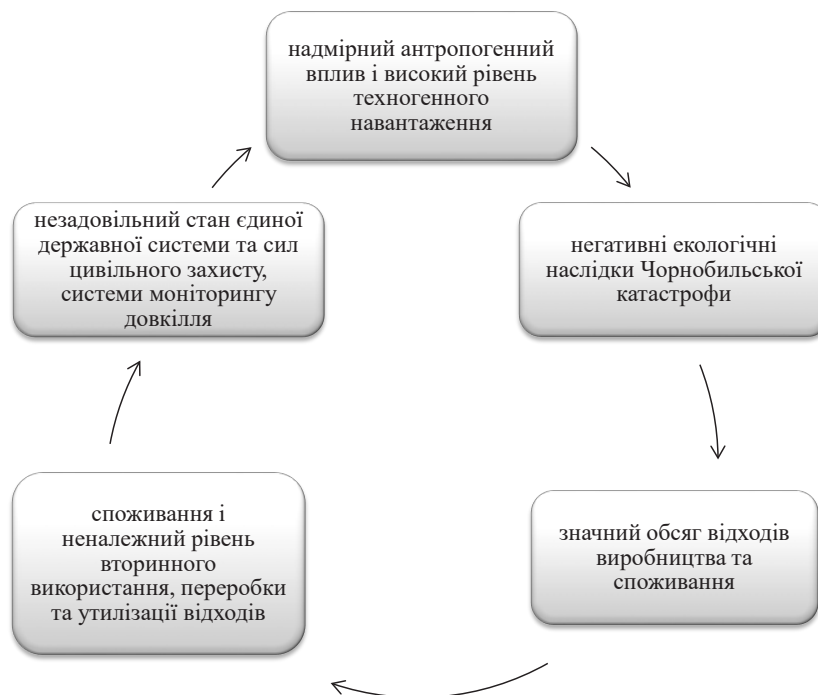

Рис. 2. Загрози екологічній безпеці

Примітка: складено автором за [8]

ному забрудненні навколишнього середовища (лісів, територій, охоплюючи сільгоспугіддями, водних об'єктів), утворення величезного числа радіоактивних матеріалів і радіоактивних відходів, які опинилися на землі промайданчика ЧАЕС та зони відчуження і вимагають належного поводження з ними. Ключовою подією стало закінчення в листопаді 2017 р. міжнародної програми, спрямованої на перебудову об'єкта "Укриття" Чорнобильської АЕС в екологічно безпечну складову. Планом враховано, власне що модернізована споруда стане експлуатуватися протягом 100 років [9].

Значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання. В даний момент в Україні немає системи дієвого поводження з промисловими і побутовими відходами, внаслідок цього є небезпека підйому розмірів їх скупчення (на 7200 млрд. т або ж 20-25 % до 2030 р.). Обстановка по поводженню з відходами важливо ускладнюється через недоступність наступної інфраструктури з роздільного збирання, сортування і утилізації твердих побутових відходів. Відсутність Державної стратегії поводження з відходами вважається важливою перешкодою на шляху стійкого становлення розподілу переробки відходів, специфічним бар'єром для залучення важливих вкладень в природоохоронну сферу [10].

Незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту зумовлений неналежним державним інтересом центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо державної політики в сфері попередження надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, а також потребою поліпшення нормативно-правового та нормативного забезпечення реалізації завдань цивільної оборони. Надзвичайно актуальним питанням вважається технічне переоснащення формувань і загонів оперативно-рятувальної служби цивільної оборони, тому що більше 75 % авто і пожежно-рятувальної техніки вимагають серйозного ремонту або ж заміни [11].

Незадовільний стан системи моніторингу довкілля. В Україні немає цілісної системи прогнозу навколишнього

середовища, конкретним чином працюють тільки відомчі мережі, що мають на меті специфічні завдання управління. Тим не менше, це аж ніяк не дозволяє гарантувати належну реєстрацію норм природоохоронних директив Європейського Союзу в національне екологічну політику. Потреба поліпшення державної фінансової системи прогнозу навколишнього середовища зумовлена зовнішнім напрямом діяльності України в сфері інтеграційних процесів і визнається близьким до документів стратегічного характеру [12].

Україна отримала у спадок від СРСР ненормальні, техногенні зміни ключових стратегічних природних ресурсів, які мають вплив на екологічний компонент державної захищеності країни.

Адекватна оцінка природокористування та процесів, які відбуваються в природному середовищі на всіх рівнях, вважається необхідною компонентою щодо розробки та реалізації національної політики.

Наявна в Україні система прогнозу навколишнього середовища не гарантує проведення регулярних і обґрунтованих оцінок максимально дозволених змін природних екосистем і техногенних навантажень на них і аналіз провідних джерел небезпек екологічної захищеності і вимагає кардинального поліпшення.

Групова оцінка стану екологічної захищеності в аспекті державної захищеності країни в Україні не виконується. Між вагомими підстав покращення кризового екологічного стану в країні можливо відзначити недоступність науково обґрунтованих критеріїв оцінки екологічних небезпек державної захищеності, а ще відсутній ступінь важливості національної екологічної політики при недоступності чинного екологічного прогнозу.

Таким чином, ухвалення науково-обґрунтованих висновків і запобігання появи небезпек в екологічній сфері вимагає ефективного та дієвого прогнозу оцінки екологічного стану в системі державної захищеності країни з впровадженням відповідної системи характеристик. Це, в першу чергу, вимагає поліпшення методико-методологічної бази в даній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Індикатори стану екологічної безпеки держави. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень // URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/993/>. (дата звернення: 26.05.2020).
2. Дай Т. Основи державної політики / Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. З. В. Балабаєва. Одеса: АО БАХВА, 2005. 468 с.
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // База даних "Законодавство України" / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 26.05.2020).
4. Владимиров Л. Моделиране на критичностите. София, Механика, транспорт, комуникации, Висше транспортно училище "Тодор Каблешков", брой 3, Част I, Извънредно издание на XVI международна научна конференция "Транспорт 2007", 2007. IV16-IV21.
5. Владимиров Л. Риск информационна среда в екологичната сигурност поли- и моноситуационни модели. Варна, Варненски свободен университет, Юридически факултет, Институт по морско право и логистика, Кръгла маса «Сигурност и безопасност в черво-морския регион: ценности, опасности, защита». 12.3.2008.
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних "Законодавство України" / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 26.05.2020).
7. Звіт про людський розвиток 2016 / URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/annual-reports/human-development-report-2016.html>. (дата звернення: 25.05.2020).
8. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 // База даних "Законодавство України" / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 24.05.2020).
9. Четвертий реактор Чорнобильської АЕС укрили захисною аркою / URL: <https://www.dw.com/uk>. (дата звернення: 26.05.2020).
10. Структура Національної стратегії поводження з відходами. URL: <http://www.menr.gov.ua/garbage/5440-anatovana-struktura-natsionalnoi-strategii-povodzhennia-z-vidkhodamy-vynesena-na-hromadske-obhovorennia>. (дата звернення: 27.05.2020).
11. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки / URL: www.zerkalov.kiev.ua/sites/default/files/nacdpovid_nd_2014.pdf. (дата звернення: 26.05.2020).
12. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року": розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 932 / URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249573705>. (дата звернення: 27.05.2020).